

In het hol van de leeuw

*Een studie naar Coenraad van Heemskerck
aan het hof van Lodewijk XIV*

Sven Hermans

3677923

dr. David Onnekink

Inhoudsopgave

Ter inleiding	3
1: Context	5
1.1: Arena Europa	5
1.2: De Spaanse opvolging	7
1.3: Diplomatie	9
2: Coenraad van Heemskerck: dompteur uit de Republiek	11
2.1: Lodewijk en de Spaanse erfenis	12
2.2: De barrière en de weg naar oorlog	17
Conclusie: Lodewijk en van Heemskerck	19
Literatuur & bronnen	21

Ter inleiding

Op de plaats waar tegenwoordig de Heilige Maria Onbevlekt Ontvangen kerk staat in het grensdorpje Lobith stond voorheen kasteel 'het Tolhuis'. Het kasteel keek uit op de Rijn en vormde samen met de vesting Schenkenschans een belangrijk deel van de verdedigingslinie van de Republiek aan de Rijn.¹ Het kasteel raakte echter zwaar beschadigd toen op 12 juni 1672 de troepen van de Franse koning Lodewijk XIV de Rijn overstaken en de Republiek binnenvielen. Dit tafereel werd in 1690 door Lodewijks oorlogsschilder, de Vlaming Adam Frans van der Meulen, op het doek vereeuwigd. Het schilderij is nog altijd in het Rijksmuseum te bewonderen en herinnert aan een dramatische periode in de geschiedenis van de Republiek. In het Rampjaar 1672, waarin de Republiek niet alleen werd aangevallen door de Franse koning Lodewijk XIV maar ook door de Engelse koning Karel II en de bisschoppen van Münster en Keulen, ontsnapte de Republiek aan haar ondergang en werd een langdurige periode van vijandschap met Frankrijk ingeluid.² Historici, waaronder Johan Aalbers, hebben om dit tijdperk van strijd met Frankrijk te beschrijven de term 'veertigjarige oorlog' gemunt.³ Volgens hen was de internationale politiek tussen 1672 en 1715 in de greep van de dreiging en machtswellust van de Zonnekoning. Lodewijk zou de Europese mogendheden willen onderwerpen aan zijn 'universele monarchie' en wat volgde was een gedurige machtspolitieke strijd om de hegemonie in Europa.

Door het plaatsen van zo een omvangrijke tijdsperiode in het kader van een veertigjarige oorlog tegen Frankrijk leggen historici zichzelf een aantal beperkingen op. In de eerste plaats wordt er geen recht gedaan aan de complexe dynamiek van de internationale politiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Historicus Jeremy Black heeft overtuigend betoogd dat de vroegmoderne internationale politiek gemoeid was met meer dan alleen dynastieke belangen en de grillen van machtige vorsten. Hij betoogde dat er naast de dynastieke belangen van een vorst dikwijls ook religieuze, economische en 'nationalistische' motieven een rol speelden.⁴ Het hanteren van het raamwerk van een veertigjarige oorlog om de hegemonie in Europa leidt tot een te eenzijdige focus op machtspolitieke aspecten. Een dergelijke interpretatie biedt dan ook geen beter of vollediger historisch begrip. Een tweede beperking van het hanteren van het concept van een veertigjarige oorlog is dat het de blik van historici kleurt. De gebeurtenissen van de periode 1672-1715 krijgen in de geschiedschrijving de karakterisering die het raamwerk hen oplegt en historici lopen het gevaar de gebeurtenissen niet meer buiten het kader van een veertigjarige oorlog te kunnen beschouwen.

Een casus waarin dit het geval lijkt te zijn is de Spaanse Successieoorlog. De oorlog die tussen

¹ L. Panhuysen, *Rampjaar 1672: Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009) p. 140-141

² Idem. Luc Panhuysen beschrijft in zijn boek levendig aan de hand van de brieven van de familie van Reede hoe de strijd met Frankrijk zich voltrok en wat er in de Republiek gebeurde in het Rampjaar.

³ J. Aalbers, *De Republiek en de vrede van Europa: de buitenlandse politiek van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de vrede van Utrecht (1713), voornamelijk gedurende de jaren 1720-1733* (Groningen 1980) p. VII

⁴ J. Black, *European International Relations 1648-1815* (Basingstoke 2002) p. 87-88

1702 en 1715 in Europa en delen van Noord-Amerika, Afrika en Azië raasde, wordt door historici aan het sluitstuk van de veertigjarige strijd tegen Frankrijk geplaatst. De oorlog krijgt daarmee een onvermijdelijk karakter; de Franse koning had decennialang Europa bedreigd en deed dit aan het begin van de achttiende eeuw ontegenzeggelijk weer. De andere Europese mogendheden konden niet anders dan de strijd met hem aanbinden. De toedracht en oorzaken van de oorlog worden daarin te eenvoudig onder de noemer van een veertigjarige oorlog geschaard en te weinig in hun concrete historische context geplaatst.

De afgelopen decennia hebben verschillende historici dit pijnpunt al benoemd. Historicus Wout Troost kaartte bijvoorbeeld de onmacht van zowel Willem III als Lodewijk XIV in de situatie aan. Hij spreekt van de ‘tragiek van beiden dat zij zich niet konden losmaken uit de vicieuze cirkel waarin zij geraakt waren’.⁵ Michael Walzer behandelde het vraagstuk van een rechtvaardige oorlog en concludeerde dat de dreiging van Frankrijk in 1702 niet van dusdanige orde was dat de oorlogsverklaring van de geallieerde mogendheden gerechtvaardigd was.⁶ De bijdragen van beide historici bieden goede aanknopingspunten om de aanloop naar de oorlog nauwkeurig onder de loep te nemen. De historiografie over de aanloop naar de oorlog is namelijk nog te stevig verankerd in verklaringsmodellen en de lange lijnen van het veertigjarige oorlog concept. Nauwkeurig onderzoek naar de jaren voorafgaand aan de Spaanse Successieoorlog kan een tegenwicht bieden tegen die lange historische lijnen en een exacter inzicht geven in hoe de internationale politiek rond 1700 in oorlog ontaardde. In deze studie zal dit gedaan worden door de correspondentie van Coenraad van Heemskerck (1646-1702), ambassadeur van de Republiek te Parijs, met raadpensionaris van Holland, Anthonie Heinsius (1641-1720), te bestuderen. Concreet zal het gaan om de jaren 1700, 1701 en een deel van het oorlogsjaar 1702. Deze correspondentie biedt een ingang om de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog aan het Franse hof te reconstrueren in de cruciale jaren voor het uitbreken van de oorlog. Centraal hierin staat de vraag welke aspecten in de ogen van van Heemskerck leidden tot de Spaanse Successieoorlog en in het bijzonder wordt bekeken hoe bepalend de houding van de Franse koning hierin geweest is. Ter conclusie zal betoogd worden dat de Spaanse Successieoorlog allerm minst een onvermijdelijke oorlog was en dat de verslaglegging van de gebeurtenissen aan het Franse hof door Coenraad van Heemskerck een essentiële rol heeft gespeeld in de houding van de Republiek.

⁵ W. Troost, *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2001) p. 293

⁶ M. Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen. Een ethische beschouwing met historische illustraties* (Amsterdam/Antwerpen 2006) p. 132-135

1: Context

Alvorens over te gaan op de analyse van de correspondentie van Coenraad van Heemskerck, volgt eerst een korte beschrijving van de context waarin de ambassadeur zich in de late zeventiende en de vroege achttiende eeuw begaf. In dit hoofdstuk zal de lezer kennis maken met het Europa van Coenraad van Heemskerck en er zal een bondige beschrijving volgen van de situatie omtrent de Spaanse erfopvolging aan de vooravond van de Spaanse Successieoorlog. Tot slot zullen een aantal aspecten van de vroegmoderne diplomatie uitgelicht worden.

1.1: Arena Europa

Historici die het concept van de veertigjarige oorlog hanteren hebben gelijk wanneer zij vaststellen dat de tweede helft van de zeventiende eeuw Europa een groot aantal conflicten zag waarin Frankrijk een belangrijk aandeel had. De Vrede van Westfalen had in 1648 een einde gemaakt aan de langdurige godsdiensttwisten die de mogendheden niet alleen intern verscheurden maar ook de internationale politiek beheersten. Al snel na de Vrede van Westfalen bleek echter dat de vrede in Europa geen langdurig leven beschoren was. De Franse Zonnekoning had na *La Fronde*, een serie burgeroorlogen in Frankrijk tussen 1648 en 1653, een ongeëvenaarde binnenlandse machtspositie gekregen en stond aan het begin van een glorierijke regeerperiode die een belangrijke stempel zou drukken op de Europese internationale politiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁷

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bevond zich rond 1648 op het hoogtepunt van haar macht. Niet alleen had de Vrede van Münster haar onafhankelijkheid van het Spaanse rijk een legitieme en internationaal erkende status gegeven, ook de bloeiende overzeese handel maakte dat de andere Europese mogendheden met jaloezie de Republiek aanschouwden. De Engelse ambassadeur Sir William Temple beschreef de faam van de Republiek als volgt: '[The Dutch] are the envy of some, the fear of others and the wonder of all their neighbours.'⁸ Het is in dat licht bezien misschien niet verwonderlijk dat de Republiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw in een aantal conflicten met de andere Europese mogendheden verwickeld raakte. Zo vochten de Republiek en Engeland verschillende zeeoorlogen uit om de hegemonie op zee en trof de Republiek over land Lodewijk in een aantal oorlogen.

Van de verschillende conflicten tussen de Europese mogendheden moet het Rampjaar 1672 het meest traumatisch geweest zijn voor de Republiek. Op zee bestreed de Republiek de Engelse koning Karel II die een geheim pact met de Franse koning Lodewijk XIV had gesloten om gezamenlijk de Republiek aan te vallen. Dat jaar werd duidelijk hoe verzwakt de internationale positie van de Republiek sinds 1648 was en wat een dreiging uit ging van de andere Europese mogendheden. De volgende beproeving voor de Republiek diende zich aan toen stadhouder Willem III (1650-1702)

⁷ R. Briggs, *Early Modern France* (Oxford 1998) p. 148

⁸ M. Prak, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age* (Cambridge 2005) p. III

in 1688 de Noordzee overstak en de Engelse kroon van koning Jacobus II wist te veroveren. De personele unie met Engeland maakte dat het lot van de Republiek verbonden raakte met dat van Engeland. Dit bleek wel toen niet veel later de Negenjarige Oorlog (1688-1697) uitbrak en de Republiek zich aan Engelse zijde schaarde om de Fransen in de Palts een halt toe te roepen. De Negenjarige Oorlog is in dat opzicht exemplarisch voor de zeventiende eeuw en de latere achttiende eeuw; de Europese mogendheden, met Engeland en de Republiek voorop, smeedden omvangrijke coalities die Frankrijk moesten indammen.

Door de centrale rol die Frankrijk, en in het bijzonder Lodewijk XIV, toegekend wordt in het uitbreken van deze oorlogen was de Republiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw volgens historicus Olaf van Nimwegen gefixeerd op de barrièresteden van de Zuidelijke Nederlanden.⁹ De aaneenschakeling van vestingsteden moest de Republiek verdedigen tegen de Franse dreiging over land en voorkomen dat gebieden van de Republiek direct grensden aan Frankrijk. Olaf van Nimwegen en Johan Aalbers bepleiten in hun boeken dat de buitenlandse politiek van de Republiek zich vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw, tot ver in de achttiende eeuw, hoofdzakelijk richtte op het behouden en versterken van deze barrière en de vloot daardoor vrijwel geheel moest verwaarlozen.¹⁰ Het gevolg was dat de Republiek haar overzeese handelsbelangen en hegemonie op zee niet kon beschermen tegen de toenemende concurrentie van Engeland.

De steden in de Zuidelijke Nederlanden die de barrière moesten vormen tegen de Fransen waren in Spaanse handen maar al in de laatste jaren van de Nederlandse Opstand was duidelijk geworden dat de Spanjaarden militair nog maar weinig konden klaarspelen.¹¹ De Republiek en Engeland namen daarom de taak op zich om deze steden van troepen te voorzien en de vestingen te onderhouden om zo de onderbuik van de Republiek te beschermen.¹² Van Nimwegen bepleit dat dit ook in de Spaanse Successieoorlog, in de eerste jaren van de achttiende eeuw, nog een belangrijke rol speelde. Dit is een van de redenen waarom de Spaanse Successieoorlog door historici als van Nimwegen en Aalbers vaak wordt gezien in lijn met de eerdere machtsconflicten van de Europese mogendheden met Lodewijk XIV. Aan de plaats van de barrière in de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog zal weldra aandacht besteed worden.

⁹ O. van Nimwegen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid* (Amsterdam 2002) p. 11-13

¹⁰ J. Aalbers, *De Republiek en de vrede van Europa* p. 1

¹¹ O. van Nimwegen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid* p. 13

¹² Idem. p. 15-16

1.2: De Spaanse opvolging

De aanleiding voor de Spaanse Successieoorlog was de opvolgingskwestie na de dood van de Spaanse koning Karel II. Over de erfenis van deze ziekelijke, laatste Habsburgkoning was al enkele malen – nog voor de dood van Karel II - door de mogendheden van Europa onderhandeld. Er was een omvangrijk gebied te verdelen onder verschillende pretendentes. De Spaanse monarchie bestond uit de koninkrijken op het Iberisch schiereiland, de Italiaanse bezittingen Napels, Sicilië, Sardinië alsmede een aantal havensteden in Toscane, de Zuidelijke Nederlanden en het Spaanse koloniale rijk.¹³ De gegadigden voor deze omvangrijke erfenis waren eveneens van een indrukwekkend statuut. In de eerste plaats was er de Franse kanshebber op de opvolging; de ‘Grand Dauphin’ Lodewijk (1661-1711), de oudste zoon van Lodewijk XIV, die via zijn moeder Maria Theresia (1638-1683) aanspraak maakte op de Spaanse kroon. Aan zijn claims kleefden echter twee problemen; ten eerste was hij ook de eerste in lijn van opvolging van de Franse kroon. Bij de dood van Lodewijk XIV zou de Grand Dauphin dus zowel koning van Frankrijk als koning van Spanje zijn. Ten tweede was er onduidelijkheid over de lijn van opvolging via zijn moeder. Zijn moeder zou namelijk, toen zij in het huwelijk trad met Lodewijk XIV, afstand hebben gedaan van de Spaanse erfenis. Echter, omdat haar geen bruidsschat was meegegeven, erkende Lodewijk XIV deze renunciatie niet. Om deze redenen waren de opvolgingsclaims van de Grand Dauphin problematisch in de ogen van de Europese mogendheden.¹⁴

De tegenstrever van de Grand Dauphin, de Habsburgse keizer Leopold I (1640-1705), bezat ook niet de ideale papieren om in aanmerking te komen voor de Spaanse kroon. Hij had via zijn vrouw Margaretha Theresia van Spanje (1651-1673), een zus van Karel II, weliswaar een legitieme claim op de Spaanse erfenis maar omdat hij als Heilige Roomse keizer en aartshertog van Oostenrijk reeds over een omvangrijk gebied in Europa heerste, was men huiverig hem de Spaanse kroon toe te schuiven. Een hereniging van de Spaanse en Oostenrijkse gebieden onder één Habsburger deed velen met misnoegen terugdenken aan het keizerrijk van Karel V.¹⁵ Het was duidelijk dat wanneer één van de twee pretendentes de gehele Spaanse erfenis zou erven, de balans in Europa verstoord zou worden; ofwel de Bourbons zouden oppermachtig worden, ofwel de Habsburgers zouden Europa opnieuw gaan overheersen.¹⁶ De oplossing zou daarom het opdelen van de Spaanse erfenis zijn.

Het eerste verdelingsverdrag dat op 11 oktober 1698 in Den Haag gesloten werd, was op initiatief van Engeland en Frankrijk geweest. Zij hadden de netelige kwestie van de twee machtige pretendentes weten te omzeilen door een derde kandidaat aan te wijzen; de Beierse prins Jozef Ferdinand (1692-1699), de kleinzoon van Leopold I. Hij zou het grootste deel van de Spaanse erfenis krijgen, terwijl de Grand Dauphin een aantal Italiaanse bezittingen kreeg en een deel van Spaans-

¹³ D.M.L. Onnekink & R. de Bruin, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013) p. 21

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

Baskenland.¹⁷ Zowel de Spaanse koning Karel II als keizer Leopold I waren echter buiten de onderhandelingen over dit verdrag gehouden en legden zich niet neer bij de uitkomst. Het verdrag mislukte volledig toen in 1699 de jeugdige Beierse prins het leven liet.

In het tweede partitieverdrag van 25 maart 1700, getekend in Londen, probeerden de Engelsen en de Fransen nogmaals tot een oplossing te komen door de Spaanse erfenis te delen. De insteek van dit verdrag was om de erfenis gelijkmatig te verdelen onder de Grand Dauphin en de zoon van Leopold I, aartshertog Karel (1685-1740).¹⁸ De Italiaanse gebieden zouden naar de Grand Dauphin gaan evenals het hertogdom Lotharingen en aartshertog Karel zou Spanje, de Zuidelijke Nederlanden en het koloniale rijk in bezit krijgen. Dit verdrag strandde net zo snel als het eerste verdelingsverdrag; keizer Leopold ging niet akkoord omdat hij de Italiaanse bezittingen begeerde en de Spaanse koning Karel II keerde zich tegen het opdelen van zijn monarchie. Toen Karel II op 1 november 1700 stierf, hadden de mogendheden geen bevredigende oplossing gevonden voor de opvolgingskwestie. Bij de opening van het testament van Karel II bleek dat hij de gehele Spaanse erfenis aan de zoon van de Grand Dauphin naliet: hertog Filips van Anjou (1683-1746). Deze leek een veilige optie zolang hij zijn aanspraken op de Franse troon liet varen en zijn grootvader Lodewijk XIV zich niet zou bemoeien met Filips' regering. Dit laatste werd door de Europese mogendheden echter als zeer onwaarschijnlijk gezien.¹⁹ Filips van Anjou bewees zelf ook al snel op de hand van zijn grootvader te zijn. Niet alleen gaf hij als vorst van de Zuidelijke Nederlanden toestemming aan de Fransen om de barrièresteden te bezetten en de troepen van de Republiek te verjagen, hij gaf ook verschillende handelsvoordelen aan Franse handelaren, waaronder het lucratieve *asiento de negros*; het contract om Afrikaanse slaven naar de Spaanse bezittingen in Amerika te vervoeren.²⁰ Deze gebeurtenissen leidden echter niet direct tot het uitbreken van de oorlog. Weldra zal in de correspondentie van Coenraad van Heemskerck stilgestaan worden bij de maanden tussen het overlijden van Karel II en de geallieerde oorlogsverklaring van 15 mei 1702.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Idem. p. 22

¹⁹ Idem. p. 24

²⁰ Idem. p. 28

1.3: Diplomatie

Het laat zich raden dat in deze situatie waarin de Europese mogendheden veelvuldig contact met elkaar onderhielden en onderhandelden over de Spaanse erfenis, diplomaten een cruciale rol vervulden. Zij waren de spreekbuis van hun vorst of, zoals in de Republiek, van hun soevereine Statenvergadering en behartigden de belangen van hun opdrachtgever bij een buitenlandse mogendheid. Historica Johanna Stork-Penning stelt, in navolging van Clausewitz' befaamde uitspraak²¹, dat diplomatie de voortzetting was van oorlog met andere middelen.²² Diplomaten bedreven het voornaamste deel van de internationale politiek in vroegmodern Europa. Dit lijkt voor de moderne lezer een logisch gegeven maar eind zeventiende was de diplomatie pas relatief recent tot ontwikkeling gekomen. Historicus Garrett Mattingly heeft in zijn klassiek geworden werk *Renaissance Diplomacy* uit 1955 uiteengezet hoe moderne diplomatie een kind van de Renaissance was en brak met de Middeleeuwse gedachtewereld en gefragmenteerde proto-diplomatie.²³

Diplomatie en oorlogvoering raakten volgens Mattingly nauwer aan elkaar verbonden naarmate de schaal van oorlogvoering toenam; het werd onaantrekkelijk voor de Europese mogendheden om zich regelmatig in verschillende, zeer kostbare oorlogen te storten. Door middel van diplomatie konden de Europese vorsten hun geschillen bijleggen zonder dat daar een groot leger voor op de been gebracht hoefde te worden. Volgens Mattingly groeide geleidelijk de notie dat “words might be as potent as swords.”²⁴ Omdat diplomatie als verlengstuk van het militaire apparaat ging fungeren, werden diplomaten gezaghebbende figuren in het staatsapparaat van vroegmoderne staten. Toch moet men oppassen met een al te moderne voorstelling van het diplomatieke bedrijf. De vroegmoderne diplomatieke praktijk wijst uit dat de diplomatie nog een aantal elementen bevatte die in schril contrast staan met de moderne diplomatie. David Onnekink schetst bijvoorbeeld het veelvoud aan vorsten die een diplomaat soms diende.²⁵ Neem bijvoorbeeld de diplomaat Franciscus van Schonenberg die het grootste deel van zijn carrière aan het Spaanse hof verbleef en van daaruit rapporteerde aan zowel de Staten-Generaal als aan de koning van Engeland, Willem III.²⁶ Het was voor een diplomaat in de zeventiende eeuw belangrijker een goed netwerk te hebben dan om in dienst te zijn van één vorst. Tevens beschrijft William Roosen in het artikel ‘Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach’ in *The Journal of Modern History* welk belang er gehecht werd aan het diplomatieke ceremonieel in de vroegmoderne tijd; de omgang van vorsten met de diplomaten aan hun hof weerspiegelde de machtsverhoudingen tussen staten en beïnvloedde zelfs de internationale

²¹ Claus von Clausewitz stelde in zijn werk *Vom Krieg* uit 1832 dat ‘oorlog de voortzetting van politiek met andere middelen’ was.

²² J.C.M. Pennings & T.H.P.M. Thomassen, *Archieven van Nederlandse gezanten en consuls tot 1813, deel 1: overgedragen archieven en consuls in de christelijke wereld* (Den Haag 1994) p. 23

²³ G. Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (Londen 1963) p. 17-27, 55-63

²⁴ Idem. p. 62

²⁵ Onnekink & de Bruin, *Vrede van Utrecht* p. 25

²⁶ J.C.M. Pennings & T.H.P.M. Thomassen, *Archieven van Nederlandse gezanten en consuls* p. 154

politiek.²⁷ Ook het denken in termen van belangen moet niet in de moderne zin gelezen worden. Het belang van een vorst was niet alleen een machtspolitiek belang maar kon ook over economische of religieuze zaken gaan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Albert van der Meer tijdens zijn verblijf in Savoie als gecommitteerde van de Republiek, tussen 1690 en 1697, de behandeling van de Waldenzen bij de hertog van Savoie aankaartte.²⁸ Als commissaris van de protestantse Republiek vond hij dat het zijn taak was om op te komen voor de protestanten in het katholieke hertogdom.

Albert van der Meer kon het zich permitteren om als gezant van de Republiek de hertog van Savoie aan te spreken op de behandeling van de Waldenzen in het hertogdom. Dit gegeven weerspiegelt de plaats die de Republiek en het hertogdom in de internationale gemeenschap innamen. De mogelijkheden van een gezant waren dan ook sterk afhankelijk van de wijze waarop zijn opdrachtgever zich verhiel tot het hof waar hij gestationeerd was. Niet alleen de verhouding tussen de twee mogendheden bepaalde de speelruimte van de diplomaat maar ook zijn persoonlijke aanzien en netwerk was van groot belang. Het diplomatenkorps van vroegmodern Europa werd dan ook gedomineerd door edelen en heren van goede komaf. Een baron, ridder of graaf was in de omgang met een buitenlandse vorst een overtuigendere belangenbehartiger dan een ambtenaar van eenvoudige komaf. Het spreekt voor zich dat in de burgerlijke Republiek, waar de adel de bovenklasse deelde met een aantal regentengeslachten, er ook een hoop patriciërs dienst deden als diplomaat. Deze titelloze aristocratie wist desalniettemin een hoge positie in de internationale gemeenschap van diplomaten te verkrijgen. Coenraad van Heemskerck is een uitstekend voorbeeld daarvan.

²⁷ Roosen, W. 'Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach', in: *The Journal of Modern History* Vol. 52, No. 3 (September 1980), p. 452-476

²⁸ Pennings & Thomassen, p. 204

2: Coenraad van Heemskerck: dompteur uit de Republiek

Toen Coenraad van Heemskerck op 25 april 1698 in Parijs aankwam en zijn post als ambassadeur van de Republiek aanvaardde, had hij zijn sporen als diplomaat reeds verdiend. Zijn carrière in dienst van de Republiek was in 1672 begonnen aan het hoofd van een vijftigtal matrozen op het oorlogsschip van luitenant-admiraal Willem Joseph van Ghent in de vloot van Michiel de Ruyter.²⁹ Daarna vervulde hij verschillende diplomatieke functies in wel vijf verschillende landen. Zijn bewezen staat van dienst werd ook in het buitenland opgemerkt en in 1697 beloonde de Heilige Roomse keizer Leopold I het werk van van Heemskerck door hem tot ‘Rijksgraaf’ te verheffen.³⁰ In deze hoedanigheid verbleef hij van april 1698 tot december 1701 als ‘extraordinaris ambassadeur’ van de Republiek aan het hof van Lodewijk XIV. In het voorgaande hoofdstuk werd reeds geschetst hoe de internationale verhoudingen van de late zeventiende eeuw eruitzagen. Daaruit kan de lezer opmaken dat de door de wol geverfde van Heemskerck op een roerige plaats zat in een roerig tijdperk. Als oren en ogen van de Republiek bracht hij verslag uit van de gebeurtenissen aan het hof van de gevreesde Zonnekoning.

Zijn diplomatieke werkzaamheden bestonden naast het contact onderhouden met de Franse koning ook uit het in de gaten houden van de contacten die Lodewijk onderhield met andere diplomaten. In dat opzicht bevond hij zich op een gevoelige positie; een aanzienlijk deel van de internationale politiek werd recht onder zijn neus bedreven. Dit had ongetwijfeld zijn weerslag op de werkzaamheden van van Heemskerck. We zullen bijvoorbeeld zien dat wanneer de kwestie van de Spaanse successie prangender werd, de omgang van Lodewijk met de buitenlandse diplomaten aan zijn hof veranderde. In dit hoofdstuk zullen de jaren in aanloop naar de Spaanse Successieoorlog gereconstrueerd worden door de ogen van de ambassadeur. Een aantal punten zullen hier in het bijzonder uitgelicht worden. Ten eerste zal de ontwikkeling van Lodewijks houding ten aanzien van de kwestie van de Spaanse erfenis besproken worden. Duidelijk zal worden dat Lodewijk zich lange tijd met graagte heeft willen inzetten voor de verdeling van de Spaanse erfenis en het vinden van een vreedzame oplossing maar dat toen de keizer zich tegen de verdeling van de Spaanse erfenis keerde, de houding van Lodewijk snel veranderde. Ten tweede zal aandacht uitgaan naar de rol van de barrière in de Zuidelijke Nederlanden in de diplomatie tussen de Republiek en Frankrijk. Zoals aangegeven, wijzen veel historici op het belang van deze barrière in de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog daarom is het de moeite waard het belang ervan in de correspondentie van van Heemskerck te wegen. Tot slot zal er aandacht uitgaan naar de wijze waarop van Heemskerck rapporteerde aan de raadpensionaris en hoe bepalend zijn houding jegens de Zonnekoning was in zijn correspondentie. Dit is interessant omdat de wijze waarop van Heemskerck zijn werkzaamheden beschreef, invloed gehad zal hebben op het beeld dat men in de Republiek vormde van de Zonnekoning en zijn daden.

Deze studie zal zich hoofdzakelijk richten op de jaren 1700 en 1701 omdat, zo zal betoogd

²⁹ O. Schutte, *Repertoria vertegenwoordigers in Nederland en in het buitenland 1584-1810* (Den Haag 1976) p. 25-26

³⁰ *Ibidem*.

worden, deze jaren cruciaal zijn geweest voor het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog. Elementen uit het jaar 1702 zullen ook belicht worden. Destijds was Coenraad van Heemskerck al doodziek naar de Republiek teruggekeerd en zou daar in juli 1702 overlijden. Zijn secretaris Jan Vroesen was als gezant achtergebleven en de gewezen persoon om het Franse hof te volgen.

2.1: Lodewijk en de Spaanse erfenis

De eerste maanden van het jaar 1700 werden de gemoederen aan het Franse hof niet of nauwelijks beroerd door de kwestie van de Spaanse erfopvolging. Het Tweede Partitieverdrag werd in maart van dat jaar gesloten en een ander conflict beheerste bovendien het Franse hofleven. In februari 1700 was namelijk de Grote Noordse Oorlog (1700-1721) uitgebroken waarin Zweden tegen een coalitie van Polen-Litouwen, Rusland, Denemarken-Noorwegen en Saksen streed om de hegemonie in de Baltische regio. Het Franse hof volgde de ontwikkelingen in het noorden nauwlettend.³¹ Koning Lodewijk ontving meermaals de Zweedse gezant in Frankrijk en uit de Duitse gebieden ontving hij de laatste berichten van de strijd.³² Ondanks zijn interesse in de ontwikkelingen van het conflict en zijn audiënties met de Zweedse gezant gaf Lodewijk expliciet aan dat hij niet militair betrokken wilde worden in de oorlog. Zo betuigde hij op 24 mei zijn steun aan de Republiek en Engeland om de balans in het noorden te bewaren.³³ Hij kwam met de Engelse ambassadeur overeen dat zolang er voor de kwestie van de Spaanse erfenis geen bevredigende oplossing was gevonden, het noordelijke conflict zoveel mogelijk beperkt moest blijven.³⁴ Beide mogendheden waren zich er terdege van bewust dat de Spaanse erfenis de Europese politiek in de daaropvolgende maanden zou gaan beheersen.

Ondanks al Lodewijks consideratie voor de balans en rust in Europa bij het uitbreken van de Grote Noordse Oorlog, liet van Heemskerck in zijn correspondentie met Heinsius ook een ander beeld van Lodewijks houding in het jaar 1700 naar voren komen. Van Heemskerck maakte namelijk vanaf april 1700 veelvuldig melding van de bewapening van Franse schepen in de haven van Toulon.³⁵ Van Heemskerck kon niet achterhalen waartoe deze schepen dienden. Hij was zelf van mening dat ze bedoeld waren voor de Middellandse Zee om daar, indien het tot een oorlog kwam, de Franse belangen tegen Engeland en de Republiek te beschermen en om een oogje in het zeil te houden op de Spaanse monarchie.³⁶ Het is opvallend dat van Heemskerck zo goed op de hoogte was van de situatie van de Franse schepen. Hij wist meerdere malen tot in detail te melden hoeveel schepen zich waar bevonden en hij trok daar vaak zijn eigen conclusies uit. De Fransen hielden op hun beurt hun maritieme activiteiten niet erg geheim; zij beriepen zich volgens van Heemskerck op het feit dat de schepen voor de balans in het noorden bedoeld konden zijn. Volgens van Heemskerck gebruikte

³¹ Nationaal Archief, Den Haag, Anthonie Heinsius, Raadpensionaris van Holland en West-Friesland, nummer toegang 3.01.19, inventarisnummer 654, maart & april 1700

³² Ibidem.

³³ Idem. 24 mei 1700

³⁴ Idem. 31 mei 1700

³⁵ Idem. onder andere: 19 april 1700

³⁶ Idem. 19 april 1700

Lodewijk het voorwendsel van de instabiele situatie in de Baltische regio om zich te bewapenen voor een eventuele oorlog om de Spaanse erfenis.

Vanuit het perspectief van de correspondentie van van Heemskerck is het moeilijk te beoordelen of deze vooronderstellingen op waarheid berustten of slechts ingegeven waren door van Heemskercks eigen vooringenomenheid en ervaringen met de Franse koning. Feit is wel dat de kwestie van de Spaanse opvolging in de tweede helft van het jaar 1700 prangender werd. Het Tweede Partitieverdrag dat in maart van dat jaar gesloten was, had de gemoederen niet weten te kalmeren. Van Heemskerck meldde dat eind mei Lodewijk nog steeds voornemens was om conform het verdrag de gebieden op het Iberisch schiereiland, de Nederlanden en de koloniale bezittingen aan de aartshertog Karel te laten toekomen.³⁷ Het probleem lag in dit geval echter bij de keizer en het Spaanse hof. In de zomer van 1700 kwamen verschillende keizerlijke en Spaanse gezanten aan het Franse hof, zo meldde van Heemskerck, met nieuws over de verdeling van de Spaanse erfenis. De meest opvallende berichtgeving hieromtrent is het schrijven van 16 juli waarin van Heemskerck meldt dat de Spaanse gezant aan de Franse koning gemeld heeft dat uit naam van de keizer aan het Spaanse hof een bode is geweest die meldde dat de keizer zich niet aangesloten heeft bij de verdelingsonderhandelingen tussen Engeland, Frankrijk en de Republiek. Sterker nog, zo meldde de gezant, indien het Spaanse hof zich wilde keren tegen de afspraken uit het verdelingsverdrag, dan zou de keizer Spanje daarin steunen.³⁸ Keizer Leopold was zich terdege bewust van het feit dat aan het Spaanse hof de Franse factie de boventoon voerde.³⁹ De Spaanse koning Karel II was echter fel tegen de opdeling van zijn monarchie en de keizer hoopte vermoedelijk dat hij zijn kansen vergrootte door zich aan Spaanse zijde tegen het verdelingsverdrag te scharen. De keizer liet ook later nog meerdere malen middels verschillende gezanten weten tegen de opdeling van de erfenis te zijn, in ieder geval zolang de Spaanse koning nog in leven was.⁴⁰ Wat bedoeld was als een strategische zet van de keizer, leidde tot een verandering van de discussie over de Spaanse erfenis. De inzet werd aanzienlijk hoger; niet langer ging het om de verdeling van de Spaanse gebieden maar de gehele, ongedeelde Spaanse monarchie was nu de inzet van de onderhandelingen.

De Franse reactie hierop was volgens van Heemskerck veelzeggend. Zo meldde hij dat hij met Lodewijks vertrouweling, Jean-Baptiste Colbert (1665-1746), markies de Torcy, al eerder gesproken had om het Spaanse hof buiten de besprekingen te houden over de erfenis indien de koning zou sterven.⁴¹ Het verzet van het Spaanse hof tegenover de verdelingen werd door markies de Torcy op deze manier eenvoudig terzijde geschoven. Van Heemskerck wijdde echter ook in het tweede deel van het jaar 1700 het meeste van zijn schrijven aan de Franse bewapeningen. Slechts drie dagen nadat de Weense gezant melding had gemaakt van de keizerlijke houding, bewapende Lodewijk acht schepen

³⁷ Idem. 31 mei 1700

³⁸ Idem. 16 juli 1700

³⁹ Onnekink & de Bruin, *Vrede van Utrecht* p. 21

⁴⁰ NA, Anthonie Heinsius, 3.01.19 inventarisnummer. 654, 3 september 1700

⁴¹ Idem. 24 mei 1700

van de eerste, tweede en derde rang alsmede vier bombardeergaleien in de havens van Toulon en Marseille.⁴² Het was geen toeval dat van Heemskerck hier melding van maakte; hij vermoedde sterk dat Lodewijk de Franse aanspraken in Italië met geweld wilde zeker stellen.⁴³ Uit de correspondentie van de zomermaanden van 1700 is vooral op te maken dat de relatie tussen de keizer en Frankrijk op dat moment op scherp stond. Lodewijk had zich tot dan toe zeer inschikkelijk getoond jegens de Republiek, Engeland en het Tweede Partitieverdrag maar toen de keizer zich expliciet uitsprak tegen de verdeling van de monarchie, zag ook Lodewijk in dat de inzet van de onderhandelingen verhoogd was en dat als iets over wilde houden van de Spaanse erfenis hij bereid moest zijn dit met geweld af te dwingen.

Toen in het najaar van 1700 de toestand van de Spaanse koning Karel II verder verslechterde, begon volgens van Heemskerck ook Lodewijks houding te veranderen. Het nieuws dat Karel in oktober weer enigszins aangesterkt was, leidde aan het Franse hof voornamelijk tot beraad.⁴⁴ Van Heemskerck zag de oorlogsvoorbereidingen in Frankrijk toenemen maar tegelijkertijd meldde hij dat de Franse koning hem gerust gesteld had door zijn voornaamste ingenieurs en militaire raadsheren, die eerder nog aan het hof geroepen waren, naar huis te sturen.⁴⁵ Het wantrouwen van van Heemskerck groeide echter steeds meer en toen Karel II op 1 november 1700 daadwerkelijk stierf, was het volgens van Heemskerck niet aan te zien dat het hof door een diepe innerlijke bedroefdheid geraakt was.⁴⁶ De laatste maanden van het jaar 1700 waren voor van Heemskerck gehuld in schimmigheid over de gang van zaken aan het Franse hof en dit leidde bij hem tot nog minder vertrouwen in de juiste intenties van de Franse koning. Het testament van Karel II had de hertog van Anjou aangewezen als erfgenaam van de volledige Spaanse monarchie en de Republiek reageerde bij monde van van Heemskerck dan ook ontzet toen Lodewijk deze erfenis namens zijn kleinzoon accepteerde.⁴⁷

De positie van de Republiek was op dat moment lastig. Van Heemskerck was ervan overtuigd dat de Zonnekoning iets in zijn schild voerde dat de Republiek niet welgevallig zou zijn. Zijn gevoelens werden versterkt door het feit dat Lodewijk moeilijk benaderbaar was voor diplomatieke boodschappen. Toen van Heemskerck op 26 november het bericht van de Staten-Generaal wilde overbrengen dat men in de Republiek geschokt gereageerd had op Lodewijks breuk met het partitieverdrag door de erfenis namens zijn kleinzoon te accepteren, kreeg hij te horen dat het hof zich in Chateau de Marly bevond en dat de koning daar geen audiënties hield. Het hof verplaatste zich een paar keer per jaar van Versailles naar Fontainebleau of naar de residentie in Marly maar dat Lodewijk dit op zo een cruciaal moment deed, was voor van Heemskerck tekenend voor de houding van de

⁴² Idem. 19 juli 1700

⁴³ Idem. 19 juli 1700

⁴⁴ Idem. 17 oktober 1700

⁴⁵ Idem. 21 oktober 1700

⁴⁶ Idem. 11 november 1700

⁴⁷ Idem. 26 november 1700

vorst.⁴⁸ Naast Lodewijks onwil overleg te plegen met de ambassadeur van de Republiek werd de diplomatieke band in deze cruciale maanden door nog een aspect bemoeilijkt. De gezondheidstoestand van Coenraad van Heemskerck begon eind 1700 sterk achteruit te gaan. Van Heemskerck meldde dat hij regelmatig een aantal dagen niet naar buiten kon en ‘bloedt spouwde’.⁴⁹ Zijn secretaris Jan Vroesen moest een aantal van zijn taken overnemen. Zoals in het voorgaande hoofdstuk aangekaart, was het persoonlijke prestige van een gezant van groot belang in de diplomatieke omgang tussen mogendheden. Jan Vroesen was slechts een eenvoudige Rotterdamse jongeman die niet in de buurt kwam van het statuus van zijn werkgever van Heemskerck. Gedurende het jaar 1701 heeft Vroesen een aantal keer voor van Heemskerck moeten invallen in het diplomatieke verkeer tussen Frankrijk en de Republiek. Van Heemskercks slechte gezondheid belette hem er echter niet van aan het eind van het jaar 1700 uitgebreid zijn visie te geven op de stand van zaken en raadpensionaris Heinsius te waarschuwen voor het gevaar dat volgens hem op de loer lag. In zijn omvangrijke schrijven van 10 december nam van Heemskerck de vrijheid de situatie grondig te schetsen. Het is duidelijk dat van Heemskerck zijn autoriteit als ervaren diplomaat inzette om zijn zorgen aan Heinsius duidelijk te maken.⁵⁰

“Mijn verblijf in Spagne en elders heeft mij geleert, dat er nooit minder overeenkomst in was het oock sijn magh was te vinden als tusschen dese twee Natien; soo das des ingeboren haet van de Spaenssen tegens de Fransen onuitspreeckelijck sijnde het mijns oordeels niet te dencken is, dat hare tegenwoordige vriendschap, alleen maer gefondeert sijnde op het interest van hunne Monarche onverdeelt te sien, een langdurige bestendigheijt sal kunnen houden.”

Uit dit schrijven bleek dat van Heemskerck zeer wantrouwig was jegens de vriendschap tussen Spanje en Frankrijk. Van Heemskerck vermoedde dat de Franse koning andere intenties had met de alliantie met Spanje dan hij dikwijls liet blijken. Van Heemskerck gaf duidelijk aan een oorlog met Frankrijk te vrezen.⁵¹

“Ick maecte darenboven reflexie op de magt van desen Coningh, op de oneijndige schatten, die de selve gedurende de Vrede heeft bij-een-vergadert, op de groote quantiteijt van sijne brave manschap, en gedisciplineerde militie, op de blinde gehoorsaemheijt van sijne onderdanen.”

In de brieven van december klinkt door dat van Heemskerck het weinige vertrouwen dat hij in

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Idem. november & december 1700

⁵⁰ Idem. 10 december 1700

⁵¹ Ibidem.

Lodewijk had, verloren heeft. Volgens hem kan de oorlog niet lang meer duren en hij waarschuwt de raadpensionaris dat een oorlog met Frankrijk “een seer deplorabel gevolg” zou kunnen hebben.⁵² Van Heemskercks advies aan Heinsius zal sommige historici niet verbazen: het bedingen van een barrière.

⁵² Ibidem.

2.2: De barrière en de weg naar oorlog

De barrière van vestingsteden in de Zuidelijke Nederlanden is het bekende motief in de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog. Het valt niet te ontkennen dat de kwestie ook van Heemskerck in Parijs bezighield. Het Tweede Partitieverdrag had bepaald dat de Zuidelijke Nederlanden naar de aartshertog Karel zouden gaan, maar zolang de keizer zich niet wilde committeren aan het partitieverdrag, bleven de garnizoenssteden in Spaanse handen en bleef de dreiging bestaan dat Frankrijk deze zou innemen. Een keizerlijke gezant waarschuwde van Heemskerck herhaaldelijk dat Lodewijk niets goeds voor had met de Republiek en voornemens was haar te overrompelen.⁵³ Deze dreiging leek inderdaad werkelijkheid te worden toen de Fransen in februari van 1701 de Zuidelijke Nederlanden binnen trokken en een aantal garnizoenssteden bezetten. De Republiek reageerde hier ontzet op en Jan Vroesen moest via de graaf van Manchester, de Engelse ambassadeur te Parijs, vernemen wat de Franse redevoering hiervoor geweest was. Markies de Torcy had de Engelse ambassadeur laten weten dat de Republiek niet verbaasd moest zijn dat de Fransen de Zuidelijke Nederlanden waren binnengetrokken. De Spaanse vorst had immers herhaaldelijk de Fransen verzocht om deze gebieden te versterken omdat hij de houding van de Republiek niet bevorderlijk voor de rust van Europa achtte.⁵⁴ Markies de Torcy benadrukte dat Lodewijk het verzoek van de Spaanse vorst steeds terzijde had geschoven om de relatie met de Republiek niet op scherp te zetten maar dat Lodewijk nu, omwille van de rust in Europa, wel moest handelen. Markies de Torcy wist op deze manier feilloos de handelingen van de Franse vorst in het gewenste discours van vrede en rust in Europa te plaatsen.

De Republiek en Frankrijk waren in februari 1701 niet ver verwijderd van een oorlogsverklaring. De Republiek nam de kwestie van de barrière zeer hoog op en verzocht de Franse koning om in Holland op een conferentie over de zaak te spreken. Lodewijk leek niet van plan de Republiek verder te schofferen en stuurde zijn onderhandelaar, graaf d'Avaux, naar Den Haag om te spreken over de Zuidelijke Nederlanden. De graaf d'Avaux sprak voor zijn vertrek naar Holland kort met Jan Vroesen en verzekerde hem dat hij van zijn koning de instructies had meegekregen de Republiek op het punt van de barrière alle 'raisonnable satisfactie'⁵⁵ te verschaffen. Met goede moed startten de gesprekken tussen de graaf d'Avaux, de Republiek en de heer Stanhope namens Engeland over de 'securiteijdt' van de Republiek.⁵⁶ De gesprekken liepen echter na een aantal onderbrekingen op niets uit omdat de Franse onderhandelaar, na het horen van de eisen van de Republiek, door Lodewijk werd teruggeroepen. Lodewijk toonde zich op dat moment minder inschikkelijk op het punt van de barrière dan men gehoopt had maar dit had alles te maken met het feit dat in Italië de strijd met de keizer was begonnen. Volgens het Franse hof wachtte Lodewijk de uitkomst van de strijd af zodat

⁵³ Nationaal Archief, Den Haag, Anthonie Heinsius, Raadpensionaris van Holland en West-Friesland, nummer toegang 3.01.19, inventarisnummer 711, 24 januari 1701

⁵⁴ Idem. 18 februari 1701

⁵⁵ Idem. 4 februari 1701

⁵⁶ Ibidem.

hij ‘sal hebben doen sien, aen wat voor kant het geluck sal willen hellen’⁵⁷ voordat hij verder over de barrière wilde onderhandelen.

Lodewijk lag op dat moment op een ramkoers met de keizer en liep het risico in een grootschalige oorlog tegen een nieuwe Grote Alliantie van Engeland, de Republiek en de keizer verwickeld te raken.⁵⁸ Het was volgens Jan Vroesen in 1701 duidelijk dat Frankrijk met grote financiële problemen te kampen had en niet eenvoudig de middelen op zou kunnen brengen om dergelijke oorlog tegen een alliantie te voeren.⁵⁹ Aan het Franse hof maakten de hovelingen zich dan ook grote zorgen over hoe Lodewijk zich hier uit ging manoeuvreren. De oplossing van de Zonnekoning was het afsluiten van nieuwe leningen, de rente hierop bedroeg maar liefst 14%, en het laten omsmelten van het zilverwerk van zijn onderdanen.⁶⁰ Lodewijk leek zich volgens Vroesen niet erg veel aan te trekken van de gespannen houding van de andere Europese mogendheden. Zijn minister markies de Torcy bleef Vroesen verzekeren dat Lodewijk het beste voor had met de vrede in Europa en intussen bleef Lodewijk zijn troepen naar de Zuidelijke Nederlanden verplaatsen. Frankrijks befaamde maarschalk Louis François Boufflers (1644-1711) was in januari 1701 naar Vlaanderen gestuurd en Vroesen meldde gedurende het jaar regelmatig dat nieuwe officieren met hun regimenten in de richting van Vlaanderen werden gestuurd.⁶¹ De allianties die Lodewijk achtereenvolgens met aartsbisschop Jozef Clemens van Keulen (1671-1723), de hertog van Savoie (1666-1732) en de Portugese koning Dom Pedro II (1648-1706) sloot, maakten duidelijk dat Lodewijk inzag dat er geen weg meer terug was en dat het meer de vraag was wanneer de oorlog zou uitbreken dan of deze zou uitbreken.

Uit de brieven van de diplomaat en zijn secretaris blijkt dat de kwestie van de barrière in de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog de werkzaamheden van van Heemskerck steeds meer ging beheersen. Lodewijk stuurde verschillende regimenten en generaals richting de Vlaamse steden en uitte zijn wensen voor verregaande militarisering. Toch is het belangrijk stil te staan bij de vraag wat de nadruk op de Zuidelijke Nederlanden in de diplomatieke correspondentie precies zegt over de plaats van de barrière in de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog.

⁵⁷ Idem. 27 juni 1701

⁵⁸ L. Frey & M.L. Frey (ed.), *The Treaties of the War of the Spanish Succession: An Historical and Critical Dictionary* (Greenwood Press 1995) p. 403

⁵⁹ NA, Antonie Heinsius, 3.01.19 inventarisnummer 711, onder andere: 25 maart, 9 mei en 16 mei 1701

⁶⁰ Idem. 6 juni 1701

⁶¹ Idem. onder andere: 4 maart, 8 april, 25 april 1701

Conclusie: Lodewijk en van Heemskerck

Hoewel Coenraad van Heemskerck een relatief korte periode aan het Franse hof gestationeerd was als ambassadeur, had hij duidelijke opvattingen over zijn koninklijke gastheer. Van Heemskerck had in zijn lange loopbaan als diplomaat met eigen ogen gezien waartoe de Zonnekoning in staat was en zijn wantrouwen klonk dan ook duidelijk door in zijn correspondentie met raadpensionaris Heinsius. Op het moment dat de keizer aangaf dat een verdeling van de erfenis geen optie voor hem was zolang Karel II leefde en Lodewijk ook inzag dat Franse aanspraken op Spaanse gebieden alleen met geweld afgedwongen konden worden, toonde Lodewijk volgens van Heemskerck zijn ware aard. Het was voor van Heemskerck op dat moment duidelijk dat zijn langgekoesterde wantrouwen jegens de Franse koning terecht was geweest en dat de Republiek en Frankrijk onherroepelijk op een oorlog afstevenden.

Deze gedachten zette van Heemskerck dusdanig op papier dat er weinig interpretatie overbleef voor raadpensionaris Heinsius. De opinies in de Republiek werden nog altijd beheerst door het vijandbeeld van de Franse koning en de berichten van van Heemskerck voedden deze gevoelens. Van Heemskerck benadrukte keer op keer de troepenverplaatsing, de allianties en de machtspolitieke aspecten van de internationale politiek van Frankrijk. De correspondentie van van Heemskerck en Heinsius biedt dan ook bovenal een uitstekend inzicht in de opvattingen en houding van de Republiek en de transformatie van de onderhandelingen over de erfopvolging tot een oorlog. Ditzelfde geldt voor de centrale positie van de barrièresteden; de nadruk op de Zuidelijke Nederlanden geeft dan ook vooral het belang voor de Republiek aan en slechts in beperkte mate het belang voor Lodewijk. Van Heemskercks werkzaamheden en correspondentie passen daarmee in bepaalde opzichten bij een traditioneel beeld van vroegmoderne internationale politiek. De correspondentie van van Heemskerck met Heinsius onderschrijft namelijk voor een belangrijk deel het beeld dat de aanloop naar de oorlog past in de langere historische trend van voortdurende Franse militaire dreiging en pressie op de Zuidelijke Nederlanden.

De correspondentie van van Heemskerck laat echter op het punt van onvermijdelijkheid gedurende de jaren vlak voor de oorlog ook een duidelijk contrast zien met de traditionele historiografische opvattingen. In het schrijven van Coenraad van Heemskerck is veel aandacht voor de houding van Lodewijk ten aanzien van de Spaanse erfenis. Daaruit blijkt dat de koning zich zeer veel rekenschap gaf van het belang van de balans in Europa. Dit was niet alleen een retorische handigheid van zijn minister markies de Torcy om de Republiek tot kalmte te manen maar het bleek ook uit Lodewijks handelen ten aanzien van de Grote Noordse Oorlog. Toen de eerste berichten van strijd in het noorden in maart 1700 Versailles bereikten, was het Lodewijk die rust en beperking van het noordse conflict predikte. Hij was rond 1700 allerminst op zoek naar een nieuwe grootschalige oorlog van Europese mogendheden en brak met de bestaande indruk die de Europese mogendheden van hem hadden door zich actief te profileren als bemiddelaar voor de balans en algemene vrede in Europa. Dit

is slechts het eerste punt waarop de Franse koning in de beschrijvingen van van Heemskerck afwijkt van de traditionele geschiedschrijving over de strijdlustige Zonnekoning en de jaren voorafgaand aan de Spaanse Successieoorlog. Het tweede punt uit de correspondentie van van Heemskerck die de stelling van de onvermijdelijke oorlog niet plausibel maakt, is in lijn met het vorige punt over Lodewijks achting voor het balanssysteem van Europese staten. In de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog toonde Lodewijk zich zeer inschikkelijk aangaande de verdeling van de erfenis. Tot twee keer toe namen Frankrijk en Engeland het initiatief tot een verdelingsverdrag. Uit de correspondentie van de ambassadeur bleek dat Lodewijk zich tot ver in 1700 heeft ingezet voor een vreedzame oplossing van het conflict over de Spaanse successie en het aanhouden van het Tweede Partitieverdrag. Het was de Heilige Roomse keizer Leopold I die de kwestie van de Spaanse erfenis compliceerde door zich aan de kant van de Spaanse vorst Karel II te scharen en zich te keren tegen de verdeling van de monarchie. In navolging van historicus Michael Walzer⁶² is het redelijk te stellen dat Lodewijk niet bijzonder veel keuze had dan de Franse aanspraken met wapens te verdedigen; de keizer leek beslist niet bereid een stap terug te doen dus ook de Franse koning moest zich laten gelden, wilde hij niet volledig buitenspel gezet worden. Ten derde kan aangevoerd worden dat Frankrijk allerminst in staat was een nieuwe grootschalige oorlog te voeren en men was zich daar aan het Franse hof terdege van bewust. Jan Vroesen schreef verschillende malen, tot in het oorlogsjaar 1702 aan toe, dat de Franse monarchie niet de middelen had om nieuwe troepen te rekruteren en dat men zich in het licht van de Italiaanse campagne tegen de keizer, aan het hof ernstig zorgen maakte over de financiële gevolgen van een nieuwe grootschalige oorlog op het Europese continent.⁶³ De Franse monarch deinsde er echter niet voor terug om de Franse staatskas in de schulden te steken maar het maakt het idee dat de oorlog een onvermijdelijke uitkomst van een langer historisch proces niet aannemelijk.

De argumentatie van deze studie over de jaren in aanloop naar de Spaanse Successieoorlog dient niet om de rol van Lodewijk in het uitbreken van de oorlog ter zijde te schuiven maar zij heeft wel houvast geboden om de Spaanse Successieoorlog los te trekken uit het vastgeroeste narratief van een veertigjarige strijd tegen een voortdurend dreigende Franse monarch. De studie heeft aangetoond dat de gebeurtenissen van de jaren 1700 en 1701 en de verslaglegging daarvan door van Heemskerck een bepalende rol hebben gespeeld in het uitbreken van de oorlog. De verhoudingen werden zodanig op scherp gesteld dat de Europese mogendheden op een ramkoers kwamen te liggen die voorheen nog vermeden was.

⁶² M. Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen* p. 132-135

⁶³ NA, Anthonie Heinsius, 3.01.19 inventarisnummer 766, 23 januari, 10 februari, 20 februari 1702

Literatuur & bronnen

Literatuur

Aalbers, J., *De Republiek en de vrede van Europa: de buitenlandse politiek van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de vrede van Utrecht (1713), voornamelijk gedurende de jaren 1720-1733* (Groningen 1980)

Black, J., *European International Relations 1648-1815* (Basingstoke 2002) p. 87-88

Black, J., *Parliament and Foreign Policy in the Eighteenth Century* (Cambridge 2004)

Briggs, R., *Early Modern France* (Oxford 1998)

Frey, L., & M.L. Frey (ed.), *The Treaties of the War of the Spanish Succession: An Historical and Critical Dictionary* (Greenwood Press 1995)

Mattingly, G., *Renaissance Diplomacy* (Londen 1963)

Nimwegen van, O., *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid* (Amsterdam 2002)

Nimwegen van, O., *De subsistentie van het leger* (Amsterdam 1995)

Onnekink, D.M.L. & R. de Bruin, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013)

Panhuysen, L., *Rampjaar 1672: Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009)

Pennings, J.C.M., & T.H.P.M. Thomassen, *Archieven van Nederlandse gezanten en consuls tot 1813, deel 1: overgedragen archieven en consuls in de christelijke wereld* (Den Haag 1994)

Prak, M., *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age* (Cambridge 2005)

Schutte, O., *Repertoria vertegenwoordigers in Nederland en in het buitenland 1584-1810* (Den Haag 1976)

Roosen, W., 'Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach', in: *The Journal of Modern History* Vol. 52, No. 3 (September 1980)

Troost, W., *Stadhouder-koning Willem III. Een politiek biografie*. (Hilversum 2001)

Walzer, M., *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen. Een ethische beschouwing met historische illustraties* (Amsterdam/Antwerpen 2006)

Bronnen

Nationaal Archief, Den Haag, Anthonie Heinsius, Raadpensionaris van Holland en West-Friesland, nummer toegang 3.01.19, inventarisnummer 654

Nationaal Archief, Den Haag, Anthonie Heinsius, Raadpensionaris van Holland en West-Friesland, nummer toegang 3.01.19, inventarisnummer 711

Nationaal Archief, Den Haag, Anthonie Heinsius, Raadpensionaris van Holland en West-Friesland,
nummer toegang 3.01.19, inventarisnummer 766